

APOKALYPSE NÅ!

EN UNDERSØKELSE AV ANTROPOSOFISKE KONSPIRASJONSFORTELLINGER

Frode Barkved

Førstelektor i antroposofi og steinerpedagogikk

Steinerhøyskolen i Oslo

frode.barkved@steinerhoyskolen.no

ABSTRACT:

The article examines how Rudolf Steiner's anthroposophy and apocalypticism have been interpreted by anthroposophists who were confronted with Nazism in the 1930s/40s, as well as the impact these ideas have had within recent conspiracy theories related to the coronavirus. The article examines Steiner's theodicy and how it is linked to so-called "resistance beings" who are said to have infiltrated and still infiltrate politics and technology. Discussing the term "occult imprisonment", I reflect on the extent to which conspiracy narratives based on Steiner's anthroposophy and apocalypticism place anthroposophy outside of time, so that it appears as a peculiar, sectarian Bessewischer culture. This is contrasted with interpretations of anthroposophy that are more commensurable with established discourses in science and culture.

KEYWORDS:

Anthroposophy – Apocalypticism – Conspiracy theories – Theodicy –
Occult lodges – Occult imprisonment

INNLEDNING

Konspirasjonsmentalitet, samt interessen for Rudolf Steiners apokalyptikk knyttet til «mørke krefter» og «hemmelige selskaper», er, ifølge religionsfilosofen Ansgar Martins, påtakelig i det antroposofiske miljøet. Dette ble intensivert under koronakrisen hvor det oppsto en ny «antroposofisk subkultur» som delvis fusjonerte med samtidens «konspirasjonsesoterikk og oppblomstrende konspirasjonsideologi»

(Martins, 2023: 73).¹ Religionshistorikeren Aaron French registrerte noe lignende under pandemien: en økende oppmerksomhet rundt Steiners utlegninger om såkalt ahrimansk teknologi² med et særlig fokus på sammenhengen «mellom avansert kommunikasjons- og informasjonsteknologi og dens antatte innvirkning på mental helse og sosialt liv» (2020: 38). Antroposofiforskeren og historikeren Helmut Zander skriver at Steiners utlegninger om vestlige, hemmelige losjer var én av flere ingredienser i «den eksplosive blandingen» i det antroposofiske «konspirasjons-syndromet» under koronakrisen (2023: 21). Han observerer to strømninger i det antroposofiske miljøet: For det første mennesker med høyt engasjement som omgås Steiners ideer ut fra individuell tenkning «og som i praksis ofte dedikerer livet til sine idealer, helt til grensene til hva ett menneske kan klare og vel så det». I den andre strømningen «finner man svært dogmatiske antroposofer som med sin glatte arroganse kan drive en til fortvilelse». Denne sistnevnte grupperingen formidlet en «radikal vaksinasjonsvegring [og] konspirasjonsnarrativer [...]» (2023: 3).

Selv om Rudolf Steiner avviste at hans åndsvitenskap skulle være et produkt av spekulasjon, er det tydelige spekulative innslag i den antroposofisk inspirerte konspirasjons-apokalyptikken. Teologen Jan Ove Ulsteins definisjon av apokalyptikk er slikt sett treffende for den formen for apokalypse-tolkning flere antroposofer kommuniserer:

Apokalyptikken har ofte vore ein spesialitet for spekulative ander som brukar skriftstader lausrivne frå sin samanheng rista saman med storpolitiske hendingar og tidstypiske trekk til framkalling av eit fikserbilete av notidige og framtidige hendingar i verdshistoria (1973: 117).

I denne artikkelen analyser jeg hvordan enkelte antroposofer bruker Steiners apokalyptikk som et diagnostisk verktøy for å fortolke samtiden ved å henvise til løsrevne utdrag fra Steiners antroposofi som, i tråd med Ulstein beskrivelse, «ristes sammen» med storpolitiske og tidstypiske trekk for å konstruere et fastlåst bilde av nåtidige og fremtidige hendelser.

Ifølge idéhistorikeren Andreas Önnerfors fremmaner konspirasjonsteoretiske narrativer i stor grad «bildet av en eksistensiell [...] apokalyptisk kamp med seier og nederlag som det eneste mulige utfallet» (2024: 201). Denne fatalismen er båret oppe av et underliggende apokalyptisk driv som skaper «virkelighetsbilder og profetier ved å låne fra ulike kilder, slik at man skaper et unikt verdensbilde» (Barkun, i Holme 2014: 23). Ifølge statsviteren Michael Barkun finnes det et synkretistisk forhold mellom konspirasjonsteorier, new age og okkultisme. Denne hybriden av

¹ Sitatet er oversatt til norsk av forfatteren. Artikkelen inneholder også flere andre oversettelser av sitater fra svensk, tysk og engelsk. Hva som er oversatt, vil komme frem av artikkelens originalspråk (jfr. litteraturliste).

² Begrepet *ahrimansk teknologi* utredes senere i artikkelen.

konspirasjonsteorier og alternativ spiritualitet går også under navnet *konspiritualitet*. Apokalyptikken man ser i dette segmentet, skiller seg fra tradisjonell apokalyptikk, og Barkun kaller den for *improvisatorisk millenarisme*. Her er det snakk om en blanding av pseudovitenskap, religion, spiritualisme, okkultisme, mystisisme, magi, alternativ medisinpraksis, tro på utenomjordiske intelligenser og sivilisasjoner og mere til (Barkun, i Holme: 23). Det finnes flere eksempler på at Steiner selv, og hans etterfølgere, ikke ønsker å oppfattes som tilhørende ovennevnte kategorier. Jeg behandler ikke dette problemkomplekset i denne artikkelen, men gjør oppmerksom på at det finnes (mer om dette i Steiner 2013 og Zander 2023). Som jeg kommer tilbake til senere i artikkelen har likevel begreper som pseudovitenskap, okkultisme, spiritualitet og alternativ medisin blitt knyttet til den antroposofiske konspirasjonstenkningen.

I artikkelen analyserer jeg først hva som ligger i begrepet *konspirasjonsfortelling* og gir så eksempler på nedslagsfeltet antroposofiske konspirasjonsfortellinger har hatt. Så utredes Steiners teodicé, før hans apokalyptikk knyttet til 1930/40-årene samt hvordan denne ble resipert av hans etterfølgere, behandles. I artikkelen beskriver jeg videre hvordan tenkningen rundt okkulte losjer spilte seg ut under første verdenskrig generelt og hos Steiner spesielt, før Steiners apokalyptikk knyttet til hans utsagn om en fremtidig teknologi analyseres. Derpå følger en lengre utredning om hvordan Steiners apokalyptikk har fått nedslag i moderne koronakonspirasjoner.³ Kildene er hovedsakelig artikler fra norske antroposofiske tidsskrifter og internettsider, men også fra internasjonal forskning og debatt. Det hører med til bildet at artiklene skapte diskusjon og polarisering i det antroposofiske miljøet og dessuten en til tider opphetet debatt i norsk presse.⁴ Siste del av artikkelen inneholder refleksjoner over undersøkelsene.

KONSPIRASJONSFORTELLINGER

Ifølge sosialpsykologen Pia Lamberty baserer aktuelle konspirasjonsfortellinger seg på eldre konspirasjonsmyter som over tid har forankret seg i en kultur eller et samfunn. Lamberty viser hvordan typiske konspirasjonsfortellinger fikk nedslag i Tyskland under koronakrisen. Blant annet mente 24 prosent at politikere og media målrettet fortiet bestemte informasjonen knyttet til pandemien (2020: 13). Åtte prosent var helt sikre på at det fantes hemmelige organisasjoner som hadde stor innflytelse på politiske beslutninger (16 prosent mente at det *sannsynligvis* var riktig). 25 prosent av de spurte var sikre på at Microsoft-gründeren Bill Gates hadde mer makt enn den tyske regjeringen og 16 prosent var overbevist om at Gates ville plante mikrochips inn i mennesker for å bekjempe koronaviruset (Lamberty 2020: 13). 17 prosent mente at korona ble satt inn i verden med hensikten å redusere befolkningen. Like mange (17 prosent) mente det motsatte: at koronakrisen handlet om en iscenesatt svindel

³ Jeg begrenser meg til Steiners apokalyptikk. For en analyse av Steiners vaksinekritikk, se Barkved (2023).

⁴ For nærmere redegjørelse av debatten, se Barkved (2024).

hvor viruset med hensikt ble fremstilt som farlig for å føre offentligheten med feilaktig informasjon. Interessant nok trodde ni prosent på *begge* de motstridende konspirasjonsfortellingene, noe som bekrefter en av konspirasjonsforskningens sikreste funn: Troen på én konspirasjonsfortelling korrelerer positivt med troen på andre, også når disse gjensidig utelukker hverandre (Dyrendal og Hestad 2021: 102, 103). Generelt i befolkningen var altså åtte prosent sikre, mens 16 prosent mente det var *sannsynlig* at hemmelige makter sto bak koronakrisen. I gruppen som allerede trodde på koronakonspirasjoner mente 21 prosent at det helt sikkert og 37 prosent at det sannsynligvis fantes hemmelige makter som styrte verden. Mer enn halvparten trodde altså i større eller mindre grad på en verdensherredømme-konspirasjon (Roose 2020: 16).

I den omfattende studien *Conspiracy Theories in the Time of Covid-19* (Birchall og Knight 2023) går det frem at noen teorier var dominert av ideen om koronaviruset som resultat av et bioåpenprogram eller en skjult laboratorielekkasje. Andre fokuserte på at de egentlige kildene for smitte var strålingen fra 5G-master og/eller chemtrails. Atter andre mente å avsløre at pandemien handlet om statlige eller vitenskapelige dekkoperasjoner for onde hensikter, og enkelte spekulasjoner gikk så langt som å hevde at det endelige formålet med konspirasjonen var kontroll over massene, folkemord og/eller profitt. Mange konspirasjonspåstander kombinerte elementer fra alle teoriene (Birchall og Knight 2023: 2).

Antroposofisk orientert konspirasjonsnarrativer inneholdt likeså ingredienser fra alle teoriene. Påstanden om at 5G-nettet var medvirkende for virusspredning dukket eksempelvis tidlig opp i det antroposofiske miljøet. Tre dager før nedstengningen i USA holdt den antroposofiske legen Thomas Cowan et videoforedrag hvor han påsto at Steiner hadde sagt at det finnes en sammenheng mellom økning i elektrifisering og forekomsten av virus.⁵ Ifølge Cowan var det ikke viruset som var årsaken til pandemien, men 5G-nettverket. Cowans' påstand fikk etterhvert global spredning, ikke minst gjennom konspirasjonsteoretikeren David Icke. Dette var en medvirkende faktor til at 5G-master (i Storbritannia og Nederland) ble utsatt for sabotasje og satt i brann av opprørte demonstranter (Barkved 2023).

En klassisk metafor som fremtrer i konspirasjonsfortellinger er altså at det bak kulissene finnes en (eller flere) «marionett-spiller(e)» som i hemmelighet styrer verdenshistorien. Myndigheter, media og fagfolk beskrives gjerne som «nyttige idioter» for ondsinnede grupperinger med maktintensjoner som «er ute etter å gjennomføre en skjult plan» (Jerstad 2022: 47). Innen konspirasjonsesoterikken (inkludert den antroposofiske) kan en slik bakenforliggende skjult påvirkning også omfatte åndelige vesener og ondsinnede okkulte losjer, noe jeg kommer tilbake til.

⁵ Ifølge daværende leder for Rudolf Steiner-arkivet, David Marc Hoffmann, finner man ikke ordet «virus» noen steder i Steiners samlede verk. <https://dasgoetheanum.com/viren-sind-nicht-von-steiner/>

OM STEINERS TEODICÉ

Ønsket om å forstå ondskapens problemsirkler gjerne rundt spørsmålet om hvordan Gud kan tillate det onde og hva som er det ondes mening. Önnersfors peker på at nettopp her byr konspirasjonsteorier «meningsskapende trøst» (2024: 116). Steiners apokalyptikk er preget av en teodicé som ikke handler om en dualisme mellom gode og onde vesen, men om en trehet hvor Kristus danner et midtpunkt mellom to ensidigheter/ytterligheter. Kristus er således det balanserende punkt mellom *Lucifer* (av latin: lysbærer) og *Ahriman* (gammelpersisk: ødeleggelsens ånd).⁶ Ifølge Steiner var innvirkningen fra Lucifer nødvendig for at mennesket skulle kunne oppnå jegbevissthet og uavhengighet, som han igjen forstod som forutsetninger for frihet. Det som henger sammen med kunst, fantasi, entusiasme og sympati er inspirert av luciferiske krefter. Samtidig var det Lucifer som sørget for at mennesket falt ned i materien og dermed inn i egoisme og død (Leijenhorts 2006: 84). Dersom de luciferiske kreftene virker ensidig, fører det ifølge Steiner til mangel på jordisk forankring og åndelig svermeri—noe enkelte av Steiners etterfølgere knytter til New Age-spiritualitet i østlig innpakning (Prokofieff 2003: 96–101). Også Ahriman spiller en betydelig rolle i Steiners teodicé. I et foredrag i 1918 sier Steiner at denne åndsmakten er «den store lærer i all jordisk utviklings tekniske og praktiske virksomhet». Men dersom de ahrimanske kreftene virker inn på en ensidig og ekstrem måte, oppstår en åndsfornektende materialistisk tenkning som i sin ytterste konsekvens vil «drepe og fordunkle bevisstheten om at mennesket er et avbilde av det guddommelige» (Steiner 1983a: 30). Steiner setter altså Kristus i midten, som et skapende, balanserende midtpunkt mellom de to ensidighetene.⁷ Slik Kristus gikk gjennom en jordisk inkarnasjon gjør også Lucifer og Ahriman det, sier Steiner i et foredrag i 1919. Lucifer hadde, hevder han, en inkarnasjon i den østlige, kinesiske kulturen i begynnelsen av det tredje årtusen før Kristus, mens Ahriman ville inkarnere i den vestlige kulturen i det tredje årtusen etter Kristus (French 2021: 210, 211, 258).⁸

Et særegent trekk ved Steiners apokalyptikk er inngående og detaljerte beskrivelser av ulike åndsvesen som virker inn i evolusjonen, kombinert med konkrete tidsangivelser og geografiske lokaliseringer. Steiner gjør således

⁶ Steiners teodicé, som hans øvrige tenkning, var i prosess og utvikling. Det finnes både paradokser og spor av endrede oppfatninger i verket hans og det er vanskelig å peke på én homogen, helhetlig ideologi som skulle være bygget opp «planmessig». Ifølge Zander (2011) ser man en utvikling over år når det gjelder Steiners oppfatning av polare åndelige og materielle prinsipper. Først beskriver han Lucifer-skikkelsen, som står for kunnskap og åndeliggjøring, i 1907 introduserer Steiner *Ahriman* ved å henvise til Zoroastrismen, men først i januar 1909 opptre sistnevnte som en polær motsetning til Lucifer.

⁷ Steiners kristologi er omfattende og står sentralt i hans verk. For nærmere redegjørelse se Leijenhorts 2006: 84–86.

⁸ Bortsett fra å nevne dette i en knippe foredrag i 1919, er temaet fraværende i Steiners øvrige verk. Likevel utgjør Steiners ytring om Ahrimans inkarnasjon i det 21. århundre et betydelig innslag i antroposofisk apokalypse- og konspirasjonstenkning.

oppmerksom på en tredje kategori av motstandsvesener som han knytter til sanskritbegrepet *Asuras*. Virkningene fra Asuras vil tilta i styrke i «vår tid», sier Steiner i et foredrag i 1905. Han fremstiller Asuras som vesener som står i opposisjon til Kristus, som virker med stor styrke inn på den menneskelige egoismen og forsterker denne, blant annet gjennom svartmagiske, seksuelle riter (Steiner 1987:149). I et foredrag i 1909 sier Steiner at ulike motstandsvesener kan utfylle hverandre og virke sammen: Gjennom Lucifer blir mennesket stimulert til egen-tenkning løsgjort fra gud(ene), gjennom Ahriman lever mennesket *tankemessig* med ideen om at det stammer fra dyret, gjennom Asuras innvirkning «vil mennesket [...] også *leve* som dyr og synke inn i rene dyriske drifter og lidenskaper» (Steiner 1988: 247, 248). De beskrevne motstandsvesener er, ifølge Steiner, integrert i evolusjonen, i motsetning til et motstandsvesen som «ikke tilhører jordutviklingen» som Steiner gir navnet *Sorat* (av hebraisk: soldemon). Sorat er Kristi hovedmotstander og identisk med den åndsmakt som i Johannesapokalypsen blir kalt *antikrist* og *Dyret med de to horn* knyttet til tallet 666 (Steiner 1988: 298–316). I et foredrag snaut år senere, i 1918, karakteriseres Sorat som et vesen av ahrimansk natur hvis hensikt er å avskjære mennesket fra å erfare seg som ånd. Ettersom Sorat ikke kan være aktiv direkte inn i jordutviklingen, virker han gjennom luciferiske og ahrimanske motstandsvesener (Steiner 2002b: 240 og 272–298.)

STEINERS APOKALYPTIKK KNYTTET TIL 1930/40-ÅRENE

ALBERT STEFFEN OG STEINERS NASJONALISMEKRITIKK

I en foredragsrekke fra 1910 sier Steiner at «vi nå går inn i en tidsalder hvor det vil inntreffe et mektig omsving som bevirker at de første kimene til et naturlig klarsyn vil utvikle seg». Stadig flere mennesker vil «fornemme Kristus i den åndelige jord-omkrets», men det vil ikke skje uten konfrontasjon med det onde. Ifølge Steiner vil «forløperen» for den nye tidsalderen «vise seg fra 1930 til 1940–45» (Steiner 2002a: 125). I et foredrag Steiner holdt i Stockholm ett år senere, nevner han året 1933 som avgjørende. Da må kristendommen «ha blitt anerkjent i sin spirituelle mening i en slik grad at det kan virke forberedende for Kristus. Hvis ikke vil sjelene utsettes for en uendelig forvirring» og de «svartmagiske krefter vil forkynne en *fysisk* Kristus-skikkelse» (Steiner, i Selg 2012: 862). Steiner fremstiller denne perioden som et åndelig drama, en åndskamp der menneskene utvikler nye åndsevner. Perioden er forbundet med store farer: «De nye [klarsyns]-evnene kan bli tråkket ihjel med råe føtter, falske Messiaser vil opptre, ja dyret fra dypet som [Johannes]apokalypsen snakker om, vil opptre» (Steiner, i Werner 1999: 14). I et foredrag i 1924 understreker Steiner at 1933 markerer et avgjørende apokalyptisk årstall: Dyret som beskrives i Johannesåpenbaringen «slippes løs» og det betyr at «sterke realiteter, store betydningsfulle punkter i menneskehetens og jordens utvikling» vil finne sted. Skulle antikrist-kreftene virke uhemmet vil det «i 1933 være en mulighet for at jorden og alt som lever på den vil gå til grunne [...]» (Steiner 2001: 39).

Forfatteren Albert Steffen overtok som formann av det internasjonale antropofiske selskapet etter Steiners død i 1925. 8. mars 1934, skrev han i dagboken at han så seg selv «styrelederen i antroposofisk selskap [og] Hitler som den største motsetning som tenkes kan». Steffen betraktet det som sin oppgave å «bannlyse Hitler», noe han blant annet mente å utføre ved å sette opp skuespillet «Antikrists fall» i 1933 (Steffen, i Martins 2023: 56). Senere skrev den jødisk-tyske komponisten Viktor Ullmann musikk til skuespillet (Ullmann mistet livet i Auschwitz i 1944). Ifølge Ullmann var Steffens skuespill et oppgjør med nasjonalsosialismen. Steffen «var i 1933 overbevist om at Steiner intuitivt hadde forutsett Hitler» og skrev i dagboken: «Hitler vender tilbake til rasen. Antroposofen overvinner rasen. Hos ham; blod. Hos oss; ånd» (Steffen, i Martins 2023: 56, 57).

Steffens betraktninger var forankret i Steiners nasjonalismekritikk som ble kommunisert i en rekke foredrag under og etter første verdenskrig. I et foredrag fra 1917 sa Steiner at det som kjennetegner kristendommen er at den ikke skal knyttes til etnisitet, religion eller kultur, men til det individuelle mennesket, uavhengig av nasjon. Likevel kaster «blodprinsippet og nasjonalprinsippet sine skygger» inn i vår tid: «Det allment kristne blir dermed trengt fullstendig tilbake gjennom nasjonalitetsprinsippet [...] det antikristne trer så frem i form av nasjonalitetsprinsipp» (Steiner 1983b: 234). Det er sannsynlig at Steffen tilpasset dette resonnementet til den tiltakende fremveksten av nasjonalsosialismen, særlig med tanke på at Steiner også uttalte at nasjonalisme i praksis kan bli et «gravsted for kristendommen» (Steiner 1983b: 234). I et foredrag Steiner holdt mens første verdenskrig fremdeles raste (1917), påpekte han at «i den åndelige verden finnes det ikke raser og ikke nasjoner»- Dersom man vektla «raser, nasjoner og stammetilhørighet som idealer» omfavner man «impulser som fører menneskeheten inn i forfallet [...]». For ikke noe vil føre menneskeheten mer inn i forfallet enn en spredning av idealer bygget på rase-, folke- og blodsfellesskap» (Steiner 1985: 67-68).⁹

Både Steffen og flere av Steiners etterfølgere opplevde seg som del av en spirituell avantgarde som var pålagt en oppgave. Denne oppgavebevisstheten ble sannsynligvis initiert av Steiner i en rekke foredrag både før og etter verdenskrigen. I nevnte foredrag fra 1918 sier Steiner at den som vil representere antroposofien i vår tid må utvikle en våken og skarp tenkning kombinert med spiritualitet, i kampen mot det som ikke bare fremtrer som materialistisk, men «hyper-materialistisk» (Steiner 1983a: 23). En viktig del av en slik «åndelig streben» var å være oppmerksom på «antitesen til det åndelige [...] en sterk ondskap som eksisterer i vår tid. Det å se at en slik ondskap er virksom, gjenkjenne dens essens også når den trer oss i møtet i våre egne liv og dermed kan bekjempe den på riktig måte, er en del av oppgaven for vår tid» (Steiner 1983a: 23).

Flere antroposofere som var aktive i 1930-årene satte fremveksten av hitlerismen i forbindelse med de nevnte ytringene fra Steiner. Det ble forsterket av Hitlers

⁹ Steiners forhold til nasjonalisme og rasisme er sammensatt og omdiskutert. For en grundig utredning, se Martins (2012).

innsettelse 30. januar 1933 og den etterfølgende kampanjen mot antroposofien i en serie på 14 artikler i *National-Zeitung*. Her ble Rudolf Steiner fremstilt som «teosofen, jøden, frimurere og kommunisten» som var medvirkende for Tysklands tap under 1. verdenskrig og tilskrevet «skyld for Tysklands ulykke». Antroposofisk Selskap ble etter en toårig rettsprosess forbudt i 1935, og flere lærere med jødisk bakgrunn ble tvunget til å forlate steinerskolene i Tyskland (Werner 1999: 23, 30). At det også fantes nazi-vennlighet i antroposofiske kretser hører til historien og er grundig dokumentert av Peter Staudenmaier (2014).¹⁰

OKKULTE LOSJER OG OKKULT FANGENSKAP

I flere foredrag Steiner holdt under og etter 1. verdenskrig, kom han inn på hemmelige, vestlige okkulte losjer og selskaper som han mente søkte å påvirke de politiske hendelsene. Forestillingen om skjulte selskaper drevet av maktmotiv og gruppeegoistiske interesser var etablert innen okkultismen lenge før Steiner kommuniserte det (Harrison 1993) og også etter hans tid (Fortune 1991). Oppfatningen om at okkulte ordener og losjer styrte samfunnsutviklingen, går langt tilbake i tid, eksempelvis i konspirasjonsmyter knyttet til Illuminati, frimurere, jesuitter og jøder. Steiners utlegninger på området er integrert i hans teodicé og hans apokalyptikk, som igjen er føyd inn i antroposofiens kosmologiske grunnbegreper. Angående kosmologien: Steiner videreførte (og nyskrev) deler av det teosofiske verdensbildet. Spesielt gjaldt det periodisering av historien med en bestemt rytme, knyttet til 7-tallet og til det platonske verdensårs prosessjon.¹¹ Hver enkelt tidsepoke har, ifølge Steiner, sine karakteristiske trekk og åndelige inspirasjoner. Vår egen tid kaller han for *bevissthetssjelen tidsalder*¹², som kjennetegnes av at mennesket i større grad enn i foregående kulturrepoker må forholde seg til det fysiske planet: «Dermed blir mennesket stadig mer et vesen som er sunket ned i materialiteten [og preges av] maskiner som bare er et mer materialistisk uttrykk for menneskenes helt personlige behov». I vår tid har «menneskeheten steget dypest ned og er mest innsnørt i materien» (Steiner 1977: 95).

¹⁰ Dokumentasjon om antroposofier og steinerskolelærere som var positive til Hitler og nazismen finner man også hos Werner (1999) og Martins (2023).

¹¹ Religionshistorikeren Olav Hammer forklarer begrepet med at jordens akse svinger sakte rundt i en sirkelformet bevegelse. På grunn av dette blir avstanden mellom de steder i horisonten som utgjør astrologiens tenkte stjernetegn og de områdene på himmelhvelvet som utgjør astronomiens stjernebilder, stadig større (2004: 164). En enkel måte å forstå dette på er å se for seg jordkloden som en snurrebass. Den svinger temmelig raskt rundt sin egen akse, på samme måte som kloden, men samtidig har den en sakte «vinglebevegelse». En sånn vingling er et platonsk år.

¹² *Bevissthetssjelen* karakteriser Steiner som «den menneskelige bevissthetens kjerne, altså *sjelen i sjelen*. [Jegets] høyeste ytringsform tilhører bevissthetssjelen [og] jeget lyser herfra inn i hele sjelen og har gjennom sjelen sin virkning på legemet» (Steiner 2008: 44, 48).

Ifølge Steiner er innsnøringen i materialismen nødvendig for at mennesket skal kunne utvikle selvstendighet og frihet. Friheten kjøpes ved et tap av den gamle, mer instinktive forbindelsen med en religiøs-spirituell dimensjon: «At vi er steget ned fra det åndelige har sin gode berettigelse, for mennesket må gjennom denne nedstigningen for ved egen kraft igjen å finne veien opp til det åndelige». Antroposofiens oppgave er «å vise mennesket denne veien oppad» (Steiner 1977: 96). De vestlige, okkulte losjene har, ifølge Steiner, innsikt i denne utviklingsdynamikken, men benytter den til egoistiske formål. Gjennom ahrimanske inspirasjoner søker losjene, ifølge Steiner, å innsnevre og paralysere menneskenes tanker til kun å regne det materielle som virkelig. I et foredrag Steiner holdt i Storbritannia i 1923 påstår han at «visse okkulte kretser» fanger mennesker i «atomistiske og molekylære» bilder og forestillinger som de låses inne i (Steiner 2000). Dermed hindres mennesket i «å gjennom bildene komme til en forståelse av verdensaltet». Steiner lånte et begrep som ble introdusert av den britiske okkultisten C. G. Harrison 30 år tidligere, i 1893, nemlig *okkult fangenskap*: «Og en stor del av det man i dag kaller vitenskapsanskuelse—ikke vitenskapsfakta som er bra, men vitenskapsanskuelse—[...] er ikke annet enn et okkult fangenskap som truer med å invadere menneskeheten» (Steiner 2000: 296–297).

I et foredrag tre år tidligere, i 1917, sier Steiner at det «britiske element»—han inkluderer Amerika og benytter ofte begrepet *angloamerikansk*—er særlig knyttet til utviklingen av bevissthetssjelen i vår tid, og det ligger «en pretensjon i det britiske element etter et universelt-kommersielt-industrielt verdensherredømme». En slik pretensjon er imidlertid en rettmessig del av verdensutviklingen, det hører med til «verdenskarma». Men pretensjonen kan benyttes av hemmelige, okkulte losjer og selskaper som ikke har noen interesse av hva som er til beste for menneskeheten, men kun av det som tjener «en mindre gruppe», nemlig dem selv (Steiner 1983b: 160, 161). Senere, i samme foredrag heter det at «disse okkulte brorskapene [...] arbeider for at hele jorden skal underlegges og styres av en av ren materialisme» (1983b: 178). Antroposofen Sergej Prokofieff¹³ oppsummerer Steiners utlegninger om dette på følgende vis: «De vestlige losjene [...] bekjemper den frie og bevisste utviklingen av det individuelle menneskelige jeget [og] vil lamme all utvikling av de individuelle jeg-kreftene ved hjelp av materialiseringen av bevissthetssjelen [...]» (2003: 31).

Foruten i okkultismen var man opptatt av slike forestillinger også innen etterretningstjenesten. French skriver at okkultisten Aleister Crowley under 1. verdenskrig hadde kontakt med flere skjulte losjer i USA og «i perioder infiltrerte pro-tyske kretser i New York [og] skrev artikler som psykologisk intenderte å undergrave det tyske imaget i amerikanske øyne og forsterke imaget av Storbritannia». French henviser til esoterismeforskeren Tobias Churton, som argumenterer for at Crowley var ansatt av det britiske *Directorate Intelligence Section 5*

¹³ Sergej Prokofieff (1954–2014) kom fra en kjent kulturfamilie i Russland (hans bestefar var komponisten med samme navn), og var en internasjonal kjent antroposof og Steiner-fortolker med en omfattende bokproduksjon bak seg.

(MI5) og knytter ham til senkningen av *Lusitania* i 1915. Når det gjelder Rudolf Steiner ble det i 2017 frigjort et dokument fra *National Archives* knyttet til USAs *Military Intelligence Division* (MID).¹⁴ Her heter det at selv om okkultisten Rudolf Steiner oppholdt seg i Tyskland, var han «i stand til å kommunisere» med okkultister av samme grad i USA «uten å bruke kabler eller telegrafsystem», fordi han var innvidd i frimurenes 33. grad¹⁵ (French 2023: 218). Dokumenter fra MID fra 1923, som blant annet omhandler den russiske revolusjonen, beskriver videre Steiner som «en potensielt hemmelig agent trent for militær undergraving under dekke av å være en religiøs leder». I dokumentet 'opplyses' det om at Steiner var en «jesuitt som var innviet i okkulte hemmeligheter», at han «var venn med Lenin» og hadde kontakt med Illuminati-ordenen (French 2023: 218).

At Steiner var opptatt av innvirkninger fra vestlige okkulte losjer er kanskje sært sett med nåtidsbriller, men var altså ikke en helt uvanlig oppfatning den gang. I kartleggingen av virksomheten fra okkulte losjer brukte for øvrig etterretningen den kjente historikeren Nesta Helen Webster, spesielt kjent for sine konspirasjonsteorier om Illuminati-ordenen. French peker på det påfallende i at en slik person så sterkt «påvirket en militær etterretningsrapport som fremstiller Steiner som en av flere okkultister som agenter for en verdensrevolusjon». Det «avdekker det gjensidige og interaktive forholdet som fantes mellom konspirasjonisme, esoterisme og den hemmelige etterretningen» (French 2023: 119).

Dersom man går fra en historisk kontekst til en nåtidig, er det iøynefallende hvordan Steiners etterfølgere har brukt det Steiner sa om vestlige, okkulte losjer til samtidsdiagnostisering. Prokofieff skriver:

Ved hjelp av verdens-kapitalen som tjener disse hemmelige selskaper, og den totale globaliseringen, kommer disse selskapene til å vise seg som Ahrimans mektigste og mest aktive hjelpere i begynnelsen av vårt årtusen, ved hans jordinkarnasjon. Ettersom Ahriman inkarnerer «i den vestlige verden», det vil si i den engelskspråklige verden, betyr det at de engelskspråklige folkene kommer til å bli utsatte for de sterkeste fristelsene (2003: 28, 29).

I det antropofisk orienterte tidsskriftet *Cogito* hevder skribenten Lars Thor Smith (2021) at det Steiner sier om makten okkulte broderskap er i besittelse av, har blitt bekreftet i ettertid. Han henviser til forskjellige kilder, blant annet til antroposofen og historikeren Terry Boardman, som mener at de okkulte kretsene Steiner snakket om ikke bare den gang, men fremdeles «har til hensikt å styre utviklingen i en bestemt retning»:

¹⁴ Military Intelligence Division var den militære etterretningsgrenen til USAs hær og USAs krigsdepartement fra 1917 til 1943,

¹⁵ Fra den såkalte skotske riten, også kalt den 33-gradige riten; et høygradsystem innenfor frimureriet hvor nevnte tall betegner den høyeste innvielsesgraden.

[...] disse kretsers mål er en slags globalisert angloamerikansk dominert verdensorden, med sentrum i en verdensstat med ahrimansk tilsnitt, det vil si en slags [...] ny verdensorden, et rike [...] med utstrakt materialistisk verdensanskuelse som grunnlag. Denne verdensstat vil så danne basis for det Boardman i forlengelsen av Rudolf Steiners profeti fra 1919, kaller 'Ahrimans inkarnasjon' [...]. Ifølge andre artikler og utsagn av Boardman mener han at [Ahriman] allerede er inkarnert» (Smith 2021: 17).

APOKALYPTIKK OG TEKNOLOGI

På samme måte som Steiners angivelser av årstall som 1933 og 1940–45 kunne oppleves som treffende for flere av den første generasjonen av antroposofer som levde da, er en rekke angivelser som relaterer til årtusenskiftet blitt en referanseramme for noen antroposofer i dag. French skriver at «for bedre å forstå hvorfor noen antroposofer kan blir innrullert i konspirasjonsteorier om 5G og Covid-19, er det viktig å forstå Steiners tolkning av teknologi og hans visjoner om menneskehetens fremtid» (2020: 39). Allerede i 1904, da Steiner var meditasjonslærer og esoterisk leder for en teosofisk gruppering, «advarte han sine tilhørere og esoteriske elever om farene ved overdreven avhengighet av elektrisitet, mekanisering av den menneskelige organismen og sammensmeltingen av mennesker og maskiner» (French 2020: 40). Steiner hevdet at hvis menneskeheten ikke spiritualiserte teknologien, vil det i fremtiden bryte ut en «alles krig mot alle». Store og mektige krefter vil følge av oppdagelser som ifølge Steiner «vil forvandle hele kloden til et slags selvfungerende elektrisk apparat». Dette er, skriver French, «en beskrivelse som henspiller på det kommende World Wide Web» (2020: 41).¹⁶ Senere, i 1921, advarte Steiner om at det han kalte ahrimansk «automatisk og livløs tenkning» og de «skyggeaktige tankene som menneskene i dag er innspunnet i [i fremtiden vil] dekke jorden som et edderkoppnett. Menneskene vil bli viklet inn i dette nettet hvis de ikke klarer å overvinne de skyggeaktige tankene» (Steiner 1979: 244, 245, 246). Dette har blitt tolket både som en forutsigelse av internett og man har ment at Steiner forutså kunstig intelligens. Det relateres også til en annen ytring fra Steiner som går på at menneskene i fremtiden vil klare «å skape bemerkelsesverdige maskiner [...] som vil bære en viss intelligens i seg selv» og at dermed «grensen mellom mennesket og maskin vil bli stadig mer uskarp» (Steiner, i French 2021: 201, 202). Slike ytringer har blitt assosiert med vår tids diskusjon om transhumanisme og kunstig intelligens. At en slik assosiasjon kan ha en viss grad av plausibilitet støttes av et utdrag fra et foredrag Steiner holdt i 1917. Her sier han at mennesket i fremtiden, som et resultat av den ahrimanske teknologiutviklingen, vil «være i stand til å lede sine intensjoner og tanker inn i maskin-kreftene». Men dette, understreket han, «ligger i

¹⁶ «In a lecture in Berlin, Steiner claimed that if humanity doesn't infuse spirituality into its technology, in the future a "War of All Against All" [Krieg alle gegen alle] will break out in the most terrible way. Great and mighty forces will ensue from discoveries that will turn the entire globe into a kind of self-functioning electrical apparatus—a description that hints at the coming World Wide Web» (French 2020: 41).

jordutviklingens mening» og «er ikke noe som skal bekjempes; [det] blir en helt feil innstilling». For «disse tingene vil ikke utebli, de vil komme» og «menneskets sammensmelting med det maskinelle vesen vil for resten av jordutviklingen være et stort, betydningsfullt problem». Det er altså ikke snakk om å avvise det som «ligger i jordutviklingens mening», men om å forstå det. Det kommer imidlertid an på om dette «blir iscenesatt av mennesker som på en uselvisk måte [...] former disse ting til menneskenes beste, eller om det blir iscenesatt av menneskegrupper som kun på egoistiske eller gruppeegoistisk vis utnytter disse tingene» (Steiner 1992: 218, 219).¹⁷

Ifølge French har Steiners esoterisk pregede teknologikritikk ført til at en del av hans etterfølgere mener at når den rette «globale teknologiske infrastrukturen» er på plass, vil forutsetningen være til stede for Ahrimans inkarnasjon (French 2021: 210, 211). Ifølge Ansgar Martins har vi nettopp her å gjøre med en apokalyptisk utlegning som «fortsatt gir gjenklang i dagens antroposofiske konspirasjonsscene» (2023: 55).

STEINERS APOKALYPTIKK OG MODERNE KORONA-KONSPIRASJONER

PÅ VEI TIL DET ANTIKRISTELIGE VERDENSRIKE

Noen antroposofer har anvendt Steiners apokalyptikk til å hevde at det finnes paralleller mellom koronakonspirasjonene og nazismen på 1930/40-tallet. Steinerskolelærer og forfatter Trond Skaftnesmo stiller spørsmålet om vi, til tross for kunnskapen vi har om «den avgrunnsdype ondskaben» som utfoldet seg i årene 1933–1945, klarer å forestille oss den. Hvis vi ikke gjør det, vil vi ikke da «være ute av stand til å gjenkjenne den når den dukker opp i nye maskeringer?» (2022: 54). Skaftnesmo lar leseren forstå at Holocaust-redslens «nye maskeringer» nå viser seg i pandemien (eller konspirasjonstropen *plandemien*, som han også bruker), og henviser til et sitat av forfatteren og terapeuten Rüdiger Lenz:¹⁸

Problemet med de som «sover» er ikke dumhet, men en total mangel på kunnskap om det onde. De fleste kan ikke forestille seg en avgrunnsdyp ondskap. De kan ikke forestille seg at det bak plandemien, geninjeksjonene og propagandaen ligger en plan like ond som da nazistene planla å destruere «verdiløse liv» på Wannsee-konferansen (Lenz, i Skaftnesmo 2022: 54).¹⁹

¹⁷ Det er verdt å legge merke til begrepet «satt i scene» (fra originalteksten, *inszeniert*), et ord som var en ofte benyttet konspirasjonstrobe under koronapandemien.

¹⁸ Da den svært myndighetskritiske Rüdiger Lenz ble kalt for konspirasjonsteoretiker, repliserte han med at «den største og mest omfattende konspirasjonen av alle er å få massene til å tro at stater passer godt på dem [...] og vil dem vel» (Lenz, 15.7. 2020). Lenz har for øvrig uttrykt sympati til Steiner og antroposofien.

¹⁹ Wannsee-konferansen fant sted 20.1 1942, i Berlin, hvor en vesentlig samordning av gjennomføringen av Holocaust ble drøftet.

Skaftnesmo hevder at det vanskelig å erkjenne en slik «avgrunnsdyp ondskap» fordi den akademiske kulturen ikke har plass til det metafysisk-åndelige. Ifølge Skaftnesmo er Rudolf Steiner den eneste som har utviklet en rasjonelt begrunnet verdensbilde «som rommer onde og gode åndsvesener» (2022: 55). Skaftnesmo refererer så til kampen åndelige motstandskrefter fører mot den nye tilgangen til Kristus, og han tilføyer et Steiner-sitat hvor det heter at «gjennom erfaringen av det onde vil det bli mulig for Kristus å komme til syne igjen [...]» (Steiner, i Skaftnesmo 2020: 55). Han henviser så til kilder hvor det hevdes at «vi står på terskelen til et nytt Holocaust». Skaftnesmo spør «hvilken ondsinnet fornuft er det som står bak alt dette?». Svaret får vi ved å gå til «maktsirklene til globalist-institusjoner som *World Economic Forum* [WEF]» og lederen Klaus Schwab, som ivrer for «det globale transhumanistiske diktaturet».

Under pandemien ble gamle, teknologisk pregede konspirasjonstroper om at en hemmelig elite ville innplante en chip i menneskene for å utøve tankekontroll, revitalisert. Microsoft-gründeren Bill Gates fikk en sentral rolle i dette konspirasjonsscenarioet. Under koronakrisen ble han igjen sentral, og Skaftnesmo skriver at Gates har «pekt på at vi trenger en befolkningsreduksjon for å nå våre klimamål [og] det arbeides iherdig mot å videreutvikle den globale politistaten [hvor Gates vil innføre] biometrisk merking» ved hjelp av «et hudimplantat med en mikrochip» som kan «avsløre om du er testet for korona, eventuelt også din vaksinestatus». Gates, konkluderer Skaftnesmo, «kjøper seg makt og innflytelse i WHO. Han har en plan. Til denne hører en sterk global ledelse, som også skaffer seg full kontroll over all kritisk informasjon, spesielt da innenfor helsefeltet» (Skaftnesmo 2022: 70–85). At Gates mener at det er behov for en befolkningsreduksjon er vel ikke, spør Skaftnesmo, det samme som å «planlegge masse mord?», for «intet menneske kan være så ondskapsfull som å ville—og planmessig iverksette—en utryddelse av halvparten eller mer av jordens befolkning. Eller?» (Skaftnesmo, 2022: 58). Skaftnesmo føyer altså til dette «eller?», før han henviser til at «Kritikerne [...] mener at vi nå vet mer, nemlig at mRNA-vaksinene bryter ned vårt naturlige immunforsvar og fører til en økt total dødelighet» og «kritikerne ser dette som begynnelsen til en massedød, hvis like vi aldri før har sett i historien». Skaftnesmo konkluderer:

Ifølge kritikerne av WEFs og WHOs globalisme har vi ingen tid å miste. Verden står på randen av en maktovertakelse av en elite, som ikke er demokratisk valgt, men som kan kjøpe seg innflytelse i media, politikk, vitenskap og hvor det skulle være. Og som allerede har gjort det! Vi kan ikke lenger ta for gitt at våre ledere tjener vår sak fremfor et program for realisering av Klaus Schwabs transhumanistiske mareritt (2022: 59).

Ifølge Skaftnesmo finnes det likevel noen få lyspunkter: Aftenposten har publisert en kritisk tekst med betimelige spørsmål om WEF og WHO. «Sist Aftenposten ble satt på en historisk prøve når det gjelder å se en fremvoksende avgrunnsdyp ondskap, var i mellomkrigstiden. Den gang strøk de med god margin», konstaterer

Skaftnesmo, og spør: «Vil de bestå prøven denne gangen? Og vil vi—folket i de demokratiske landene—bestå prøven?» (2022: 59).

I artikkelserien «Ondskapens ansikt» publisert et år senere i *Libra*, setter Skaftnesmo igjen Steiners apokalyptikk i direkte sammenheng med koronapandemien. Først beskriver han hvordan det åndelige motstandsvesenet Sorat satte inn et støt under Nazi-tiden i perioden 1933–1945, og legger til at «etter krigen dannet Nürnbergoppgjøret en motbølge». ²⁰ Men «i dag», fortsetter han, «reiser Sorat på nytt hodet kraftig opp fra evolusjonens strøm». Sorat går til angrep på «det som ble oppnådd i Nürnberg», nemlig «individets integritet til egen kropp» (Skaftnesmo, 2021: 42). Skaftnesmo hevder at også denne gangen skjer angrepet gjennom «*medisinen*, som [...] er Sorats våpen for å bryte ned den rettslige beskyttelsen av individets integritet». Han tilføyer:

Ved enden av dette skråplanet blir det kanskje slik Johannes sier det i sin apokalypse, at 'ingen kan kjøpe eller selge noe uten å ha dette merket, dyrets navn eller det tall som svarer til navnet'. Da er rimeligvis også det pengefrie samfunnet innført, og vi har nådd World Economic Forums mål for 2030: You'll own nothing and you'll be happy! (Skaftnesmo 2021: 42).

Setningen 'You'll own nothing and you'll be happy', er for øvrig en ytring, ikke fra koronakrisen, men fra et møte i WEF fire år tidligere, i 2016. Det handler ikke, som Skaftnesmo skriver, om World Economic Forums mål for 2030, men om en formulering fra Danmarks tidligere miljøminister, Ida Auken. Hun opplyser om at formuleringen «ikke var uttrykk for en utopi eller en fremtidsdrøm, men et scenario som viser hvor vi kan være på vei på godt og ondt». Den syv år gamle ytringen har, til tross for forsøk på klargjøring, blitt gjentatt utallige ganger og er dypt innleiret i koronapandemiens konspirasjonsfortellinger. ²¹

Skaftnesmo skriver at ifølge Steiner setter evolusjonens motstandskrefter sine spor gjennom «*sykdom og død* på det fysiske plan, og *kultursykdom og kulturdød* på kulturplanet» (2021: 41). Han beskriver så en tidsrytme for angrepene fra motstandskreftene og at opptakten til den «Sorat-bølgen» vi befinner oss i. Denne har vist seg i stalinismen, nazismen og maoismen og at en ny pandemi, «enten den er en ren naturhendelse eller helt eller delvis planlagt (en såkalt plandemi)». Pandemien «fører [...] seg inn i rekken av Sorats fotavtrykk». Selv om den nå, ifølge Skaftnesmo, ikke fortøner seg videre dramatisk, men mer som «en slem influensa-epidemi», kommer den imidlertid til å bli langt verre. Kan dette, spør Skaftnesmo, føre til «Det antikristelige verdensrike?», (2021: 42).

²⁰ Som kjent handlet Nürnbergprosessen blant annet om anklager og dom mot leger som hadde utført medisinske eksperimenter med mennesker.

²¹ Mer om dette på <https://www.reuters.com/article/factcheck-wef/fact-check-the-world-economic-forum-is-not-planning-to-take-your-possession-idUSL1N2MR1UU/>

FRA HITLER TIL SCHWAB

Foruten Bill Gates spiller også WEFs leder Klaus Schwab en sentral rolle i den antroposofiske konspirasjons-apokalyptikken, hvor han blir karakterisert som et instrument for demonen Sorat. Det kommer tydelig frem i en artikkel i samme nummer av *Libra*. Her skriver tidligere steinerskolelærer og medeier av forlaget Paradigmeskifte²² (hvor Skaftnesmo utgir sine bøker), Gottfried Straube Fjeldså, at «Det soratiske fremtidsidealet for organiseringen av samfunnet er maktkonsentrasjon i få og private hender». En slik «sentraliseringsfantasi» kom, ifølge Fjeldså, til uttrykk hos Adolf Hitler og

kommer nå til full blomst under Corona-pandemien, og gis en slags rasjonell begrunnelse. Klaus Schwab formulerer den ultimate, soratiske, våte drøm i sin publikasjon *The Great Reset* og utpeker pandemien som den gylne sjansen til å få realisert denne (2021: 51, 52).

Essayet *The Great Reset* var, slik de to forfatterne Claus Schwab og Thierry Malleret formulerte det, et forsøk på å beskrive hvilke «vidtrekkende og dramatiske konsekvenser» pandemien kan ha]. Forfatterne mente at vi står ved et veiskille der én vei kunne føre til en bedre, mer inkluderende og mer rettferdig verden, med «en større respekt overfor Moder Jord». Den andre veien, derimot, kan lede til «en verden som ligner den vi nettopp har forlatt—bare verre og med stadig nye ubehagelige overraskelser». Utfordringene som truer kan ifølge forfatterne bli mer omfattende enn vi hittil har valgt å forestille oss, «men vår evne til å omstille oss kan også bli større enn vi tidligere har våget å håpe på» (Malleret og Schwab 2020). I det koronakonspirative landskapet leses essayet annerledes. Ifølge teknologifilosofen Steven Umbrello har *The Great Reset* blitt «hyppig brukt innenfor det mørke nettet og i konspirasjonssirkler» (2021: 693). Ifølge en realitetssjekk BBC foretok i 2021, består den konspirasjonsteoretiske tolkningen av «grunnløse påstander om at *The Great Reset* er en strategisk plan om en omfattende konspirasjon der den globale eliten på en eller annen måte planla og administrerte Covid-19-pandemien» (Robinson et al. 2021). Fjeldsås tekst føyer seg inn i dette narrative. Ifølge ham har Schwab en visjon om å «overføre all makt til internasjonale konserner, milliardærer [og] teknokrater». Fjeldså legger til en esoterisk dimensjon: Schwab er—på like linje med Hitler—et redskap for demonen Sorat og hevder at Schwab overgår Hitler; han får «Hitlers fører-ambisjoner til å virke som en barnelek—*Ein Reich, Ein Volk, Ein Führer*, i

²² Paradigmeskifte forlag har siden 2015 blitt ført opp på Wikipedias såkalte *Spam-blacklist*. «Begrunnelse: Konspirasjonsteorier og pseudovitenskap» (MediaWiki 2021). På nettstedet *Nyhetsspeilet* (som står på samme liste), heter det at Wikipedia «foretar nå en omfattende sensur av nettsider hvis innhold gransker etablerte sannheter, dekker saker media ikke får lov til å publisere, samt stiller betimelige spørsmål». Eksempler på slike nettsider, foruten dem selv og Paradigme forlag, oppgis å være, *steigan.no*, *norgesaksjonen.org*, *riksavisen.no* og *geochemtrails.info* (Kvam 2015). Fjeldså har for øvrig gått ut av forlaget (Dialogos 2023).

moderne forkledning» (Fjeldså 2021: 52). Fjeldså vedgår at det nok kan «virke grotesk og urimelig» å sammenligne det som skjedde av grufullheter i Nazi-Tyskland med det som skjer under pandemien, «men Sorat velger den kamuflasjen som er tilgjengelig i den angjeldende tidsepoken». Artikkelen avrundes ved først å gjengi et Steiner-sitat som går på at «Sorat igjen [fra 1998 og utover i det 21. århundre] 'vil løfte sitt hode, sterkere enn noensinne, opp av evolusjonens strøm'», for så å tilføye at det det neppe finnes noe som haster mer «enn å analysere de soratiske kreftene som plutselig styrer våre liv» (Fjeldså 2021: 53).²³

MOTSTEMMER

De antroposofisk orienterte konspirasjonsfortellingene som er nevnt i denne artikkelen, førte til delvis opphetet debatt i det antroposofiske miljøet. Det gjaldt både i Norge og resten av verden, spesielt i det tyskspråklige området. En analyse av debatten i Norge viste at antroposofiske koronakonspirasjonene førte til polarisering i det antroposofiske miljøet (Barkved 2024).

Det er verdt å nevne at en slik polariseringstendens fantes også før koronakrisen. I et foredrag på en landsomfattende konferanse for steinerskolelærere i 2015, sa tidligere steinerpedagog (nå professor ved steinerhøyskolen), Markus Lindholm, at det gradvis har dannet seg et parallellsamfunn som gjennom blant annet livsstil (kosthold, byggestil, helsetjenester m.m.) og en egen vitenskapsoppfatning, «sondrer mellom 'oss' og 'dem'». Antroposofien kan dessuten brukes på en måte som «forsterker» tendensen til utenforskap gjennom «en anselig porsjon konspirasjonstenkning [der man] forklarer historiske hendelser [...] som ahrimanske inspirasjoner eller bestemte [...] åndsmakters renkespill» (Lindholm 2015). Lindholm trakk også frem vaksinedebatten og ytret at «uaktet hva man måtte mene om vaksiners mulige problemer handler det om solidaritet med fellesskapet». Selv om Steiner, ifølge Lindholm, var nyansert når det gjaldt vaksinespørsmålet, var han likevel «tydelig på at vaksine ahrimatiserer mennesket slik at det skal hindres i å komme ut av det han kaller 'materialismen'. Vaksinasjon fremstilles altså som del av en konspirasjon satt i scene av den onde Ahriman. Mange andre sider ved moderniteten fortolkes i en beslektet ramme» (Lindholm 2015).

Debatten som oppsto under koronakrisen ble særlig intens i det antroposofiske miljøet i Tyskland, hvor antroposofien har sine røtter og en høy tetthet av

²³ I artikkelen setter Fjeldså inn et lengre sitat som gir inntrykk av å være hentet fra *ett* sted i essayet *The Great Reset* (som for øvrig har en medforfatter, historikeren og økonomen Thierry Malleret). Fjeldså benytter seg av en sitatteknikk hvor han samler ulike setninger som er spredt utover 37 sider (2021: 10–47), og setter det opp som én sitatblokk. Videre setter han ingen av sitatfragmentene i kontekst og han oversetter feilaktig og misledende ordet *global governance* (på norsk: global ledelse) til global regjering. Sistnevnte uttrykk blir ikke benyttet noen steder i essayet og er en hyppig brukt konspirasjonstrobe. Den interesserte anbefales å lese Fjeldsås sitat i *Libra*, nr. 4, 2021, side 52, og sammenligne det med det som står i det originale essayet til Malleret og Schwab (2020).

waldorfskoler og andre antroposofisk-inspirerte virksomheter. Et illustrerende eksempel så man i kjølvannet av en bok utgitt av antroposofen Thomas Mayer (2021). Mayer hadde med seg 50 anonymiserte medforfattere som han beskriver som «mennesker med evne til å gjøre oversanselige observasjoner». Anonymiseringen, skriver han i bokens innledning, er gjort for å beskytte de involverte i å bli del av «en injuriekampanje [...] og å risikere å miste sitt arbeid [...] Dessverre er en slik frykt begrunnet, vi kjenner til flere tilfeller av sanksjoner og oppsigelser på grunn av ikke-konforme synspunkter» (2021: 18). Testingen ble gjort gjennom at de 50 såkalt klarsynte holdt Covid-19-vaksinene i hånden og beskrev opplevelsene som meldte seg. Resultatet av observasjonene var, blant annet, at vaksinen inneholdt «umåtelig onde» vesener hvis mål var å ødelegge alt menneskelig. En annen observasjon var at vaksinen ikke bare førte til «en fortetning og redusert vibrasjon i vevet» samt en «skadet aura» hos de som har tatt den; de 'klarsynte' mente seg også å observere hvordan virkningen av vaksinene virket videre etter døden. Man ble, het det, svært svekket i livet etter døden dersom man hadde tatt koronavaksine, med tilsvarende skadelige effekter på fremtidige inkarnasjoner (Mayer 2021: 136). Også typiske konspirasjonstroper ble kommunisert, som at effektive medisiner mot Covid-19 ble holdt tilbake for å presse folk til å vaksinere seg og at vaksinasjonene var skadelige og førte til et høyt antall dødsfall (Mayer 2021: 23). I bokens avsluttende diskusjonsdel skrev Mayer at SARS-CoV-2 ble produsert i et laboratorium med «svart magi»-intensjoner og at utslippet av viruset ikke var tilfeldig, men bevisst frembrakt av en internasjonal «vaksinasjons- og virusmafia» (2021: 305, 308). Her ser man en tydelig parallell til de tidligere nevnte påstandene fra norske antroposofere og konspirasjonsspredere om at onde åndelige makter (Sorat) står bak vaksinene og at en ond elite—eller også okkulte svart-magiske losjer—er redskaper for disse.

Kritiske reaksjoner på Mayers bok lot ikke vente på seg. Fire antroposofiske leger skrev, på vegne av to ulike legeorganisasjoner, at boken var blottet for mangel på vitenskapelig metode, manglet kritiske synspunkter på egen forskning, hadde en sensasjonalistisk tone, spredte frykt og «benytter seg av ikke-verifiserbare utsagn for å advare folk mot vaksinasjon, på samme måte som man i gamle dager advarte mot helvetesild i kirken» (Breitkreuz et al. 2022). I naturvitenskapelig forskning, skrev legene, er det vanlig med divergerende resultater, avhengig av observasjonskonteksten. «For Mayer og hans medforfattere finnes det derimot bare én retning: Alle 50 forfatterne kommer frem til den samme, ugjenkallelige konklusjonen. En slik tilnærming mangler enhver troverdighet». De skrev videre at de «som antroposofiske leger er involvert i pleie av Covid-pasienter, både vaksinerte og uvaksinerte, og har bred erfaring fra trent observasjon. Våre egne observasjoner står i motsetning til de som presenteres i Mayers bok» (Breitkreuz et al. 2022). Ifølge de fire legene manglet boken enhver metodisk seriøsitet, var uvitenskapelig og manipulerende og hadde ingenting med antroposofisk åndsvitenskap og antroposofisk medisin å gjøre.

Ethvert forsøk på å få en dypere forståelse av samtidens signaturer trenger den strenge vitenskapelige metoden som antroposofien og den medisin som er inspirert av den, er forpliktet til. Hvilken skade denne hurtigselgende boken vil gjøre på antroposofien, er ennå ikke overskuelig (Breitkreuz et al. 2022).

Polarisering i den internasjonale antroposofiske bevegelsen så man også i Tyskland før koronakrisen. I 2018 skrev åtte prominente antroposofer hvert sitt bidrag hvor de tok et oppgjør med antroposofisk konspirasjonstenkning. Kritikken gikk blant annet ut på at en den fører til en usunn spredning av mistillit til demokrati og rettsstat og skaper en passiv tilskuerrolle som står i motsetning til antroposofiens utviklingsimpuls. Den krasseste kritikken kom fra David Marc Hoffmann, daværende leder av Rudolf Steiner Archiv. Han skrev at han «stadig møtte antroposofer» som representerte «de groveste ideologiene», som holocaustfornekting og konspirasjonsteorier knyttet til jøder, jesuitter, Bilderbergere og frimurere. Han påpekte at fellesnevneren for en slik tenkning er «en overdreven fascinasjon og fiksering på 'det onde' og dets virkning i verden», samt «oppfatningen av verdensbegivenhetene som et marionetteater manipulert av en liten gruppe». Ifølge Hoffmann er «slike ideologier uforenlig med en opplyst antroposofi» og misbruker den «til fordel for billige og ensidige verdensforklaringsmodeller og maktspill». Hoffmann avsluttet med å opplyse om at «for disse innbarkedede, fanatiske representantene for en ussel, uærlig og uanstendig tenkning og deres suggestive metoder, skammer jeg meg overfor verden. Jeg vil ikke ha noe å gjøre med slike 'terribles simplificateurs'» (sitert i Barkved 2023).

AVSLUTTENDE REFLEKSJON

DEMONISERING OG KONSEKVENSEN AV Å SPRE VAKSINEKONSPIRASJONER

Blanding av apokalyptiske forestillinger og konspirasjonsfortellinger som er analysert i denne artikkelen gir et inntrykk av en over gjennomsnittet opptatthet av det onde og et nitidig arbeid for å formidle til alle som vil lytte at menneskeheten bedras. Apokalypsen, får man inntrykk av, utspiller seg *her* og *nå*: Noen arbeider iherdig bak kulissene med å holde nede, bedøve og, i de mest ekstreme konspirasjonsscenarioene, utrydde store deler av jordens befolkning. Videre får man inntrykk av at det finnes én suveren hovedkilde som evner å se klarere enn andre hva som dypest sett utspiller seg bak kulissene: Den klarsynte Rudolf Steiner som for over hundre år hadde innsikt i hva som ville utspille seg på dagens verdensscene og hvilke åndelige krefter og okkulte grupperinger som virker bak kulissene. Karakteristisk er også at spredere av antroposofisk orienterte konspirasjonsteorier mener seg å ha en spesiell tilgang, en esoterisk innsikt, til hvordan det *egentlig* er fatt med verden og menneskeheten. En slik fremstilling av egen unikhet gir assosiasjoner til en sekterisk preget besserwisser-kultur som sementerer fiendebilder hvor «de andre» enten er

sovende, og dermed unyttige idioter for ondskapen, eller bevisst står på ondskapens side.

At antroposofer som levde på 1930/40-tallet kunne tolke fremveksten av nazismen i lys av Steiners apokalyptikk er forståelig sett på bakgrunn av både deres personlige kjennskap til Steiner og at han allerede på 1920-tallet ble verbalt angrepet av Hitler og forsøkt fysisk angrepet av hitlerister (Werner 1999). En slik forståelsesramme er ikke like enkel å legge til grunn for påstanden til Fjeldså (2021) om at Schwab er redskap for en demonisk makt og ikke bare er «på lik linje» med Hitler, men «får Hitlers fører-ambisjoner til å virke som en barnelek». Det fremstår snarere som både dehumanisering og demonisering av et nålevende menneske. Skaftnesmos artikkel (2021) går langt i samme retning når han mer enn antyder at det ligger en plan bak koronapandemien som i uhyrlighet overgår holocaust, med mål om å utrydde store deler av menneskeheten. Også Skaftnesmo benytter Steiners apokalyptikk til å argumentere for at det finnes en demonisk makt som inspirerer diverse globale organisasjoner, eliter og personer med plan om å etablere et verdensherredømme i en kommende global politistat. Som jeg har vist, ble lignende påstander og konspirasjonsnarrativer spredt også i Tyskland, ikke minst gjennom Mayers bok. Her leser man at 50 klarsynte har observert at vaksinene ikke bare er skadelige for kroppen og kan føre til høye dødsfall, men også har destruktive virkningen etter døden og for «fremtidige inkarnasjoner». Spørsmålet blir da hvilken påvirkning dette kan ha på personer som tror på det. Det er nærliggende å anta at man vil takke nei til å bli vaksinert dersom «klarsynte» mennesker man stoler på forteller at vaksinene er en form for «svart magi» som vil være skadelig ikke bare for helsen her og nå, men også etter døden og for fremtidige inkarnasjoner. Forfatteren Naomi Klein har derfor et viktig poeng når hun peker på forskning fra april 2022 som viser at en fjerdedel av de en million mennesker som døde av Covid-19 «kunne vært reddet av en vaksine fra første runden», og så tilføyer at: «Ansvaret for dette katastrofale tapet ligger i betydelig grad hos dem som har spredt farlige løgner om vaksiner [...]» (Klein 2024: 132).

OKKULT FANGENSKAP ELLER AUTONOMI

Gjennom artikkelen har jeg vist at spredere av konspirasjonsfortellinger i stor grad lader dem med Steiners apokalyptikk. Dogmatikken det gjøres med synes å stå i motsetning til andre av Steiners ideer og uttalelser, eksempelvis hans gjentatte påpekinger av at hans åndsforskning ikke skal opptas autoritativt eller benyttes som endelig fasit. Steiner understreket i et foredrag han holdt i Kristiania (Oslo) i 1910, at det han fremla «ikke skal godtas på grunnlag av tro eller autoritet, for autoritetsprinsippet er av det onde» (Steiner 1996: 172).

Som nevnt tidligere har flere antroposofer kritisert konspirasjonsmentaliteten i det antroposofiske miljøet. I den forbindelsen har begrepet *okkult fangenskap* blitt reaktualisert; denne gang rettes det ikke mot å bli lukket inne i vitenskapelige-, men i *antroposofiske* forestillinger og bilder. Dermed smis antroposofi til gitter i et okkult fangenskap (Kiersch 2014; von Plato 2008). Også Steiner gjorde oppmerksom på

hvordan antroposofien kunne bli til «en innkapsling satt i system». Dermed fjerner man seg, mente han, fra verden og befinner seg i en «beleiret festning», en «sektpreget isolasjon». Dersom man ut fra en slik posisjon formidler antroposofiske «sannheter» som ikke har erfaringsmessig dekning, forsterkes det sektpregede ytterligere. Og da blir antroposofien uinteressant for verden (Steiner, i Kiersch 2017).²⁴ Steiner var for øvrig temmelig oppbragt over at enkelte antroposofer fremsto som preget av «fanatisme, tranghjertethet [Enghertzigkeit] og hovmod, samt en mangel på vanlig menneskelig vennlighet og høflighet i omgang med annerledestenkende».²⁵ Han advarte mot at man behandlet antroposofien på en måte som kunne få den til å fortone seg som et spørsmål om «rettroenhet eller overhodet om en tro. Nettopp dette skader [antroposofien] aller mest» (Steiner, i Kiersch 2017).

Slik jeg leser konspirasjonsfortellingene som sirkulerer i det antroposofiske miljøet, er de eksempler på nettopp en ikke-problematiserende, friksjonsfri og overbevist tro på Steiners apokalyptikk. En slik tro hviler på en mer eller mindre uttalt overbevisning om at Steiner er den *eneste* som har utviklet et rasjonelt verdensbilde som rommer onde og gode åndsvesener. Steiners antroposofi utgjør et helhetsverk som formidler allmenngyldige og—kan man få inntrykk av—evigvarende sannheter (Skaftnesmo 2021). Antroposofer som avviser konspirasjonsfortellingene innvender at de hundre år gamle «sannhetene» som benyttes for å sykdoms- og ondskapsforklare samtiden verken er fundert som egen, indre erfaring hos konspirasjonssprederne, eller er et resultat av individuell tankeutvikling. Dermed unngår man å kontekstualisere Steiner (Barkved 2023). I stedet utfører man, slik idéhistorikeren Trond Berg Eriksen formulerer det, «et overgrep mot Steiner [ved] å stille ham utenfor historien og reservere en egen hylle for ham som om han var hevet over tidens omskiftelser» (Berg Eriksen 2011: 167).

Steiner var ikke enkel å plassere i sin samtid og er antakeligvis ikke mye enklere å plassere i dag. Ikke uten grunn karakteriserte idehistorikeren Hans Fredrik Dahl ham som «den merkelige seer som søkte sannheten om det oversanselige gjennom naturvitenskapen» (Dahl 2001: 11). Når man gjør seg kjent med Steiners verk (per dags dato drøyt 400 bind) er det langt fra bare esoterikken og apokalyptikken man møter. Mange antroposofer og antroposofiinteresserte fokuserer på andre deler av den digre tekstkorpusen, og for dem har eksempelvis Steiners erkjennelsesteoriske og filosofiske skrifter stor betydning. Atter andre har sans for de sosiale-praktiske virksomhetene – steinerpedagogikk, økologisk jordbruk, medisin med mer, men ikke nødvendigvis for Steiners tekster.

Historikeren og steinerpedagogen Johannes Kiersch har forsøkt å finne en erkjennelsesansats som ikke ender i «okkult fangenskap». Plassen tillater ikke en redegjørelse for Steiners filosofi og erkjennelsesteori, så her må det rekke å ta frem et

²⁴ I Karen Swartz' doktoravhandling (2023) om Antroposofisk Selskap i Sverige trekker flere av intervjupersonene frem tendenser til sekterisme og dogmatisme som et problem.

²⁵ Om mangel på «menneskelig vennlighet og høflighet i omgang med annerledestenkende», se Barkved (2024: 52, 53).

Steiner-sitat Kiersch henviser til når han foreslår en lesning av antroposofien som en prosess heller enn en samling av forestillinger og praksiser:

Sannheten er ikke et stivt, dødt begrepssystem som bare er i stand til å komme til uttrykk i en eneste form; den er et levende hav der menneskets ånd lever, og som på overflaten kan fremvise bølger i de mest ulike skikkelser (Steiner 2007: 85).

En beslektet, men litt annerledes vannmetafor, tar filosof og tidligere medlem av styret i det internasjonale antroposofiske selskap, Bodo von Plato, utgangspunkt i. Han skriver at antroposofien ikke bør oppfattes som en oppbevaringsholder for statiske sannheter. Ved hjelp av Heraklits kjente utsagn om at man ikke kan stige ned i samme elv to ganger, argumenter von Plato for at antroposofi i dag ikke kan være ensbetydende «med det Rudolf Steiner beskrev eller praktiserte». Tvert imot, «antroposofien forutsetter det kritiske, emansiperte og autonome individ». Dersom man «avviser eller unnviker» disse kvalitetene, oppstår det «en åpenbaringslengsel» og «det utbrer seg raskt overtro og irrasjonalisme [...] personkultus og selvgivelse» (2008: 20–25).

GHETTOFISERING OG UTENFORSKAP VERSUS TIDS- OG KULTURTILHØRIGHET

Innledningsvis ble det henvist til Helmut Zander, som beskrev to strømninger i det antroposofiske miljøet. Den ene representerte «individuell tenkning» og i den andre fant han «svært dogmatiske antroposofier [...] som formidlet konspirasjonsnarrativer» (2023: 3). I en annen artikkel stiller Zander spørsmålet om hvordan antroposofien vil utvikle seg i fremtiden, og ser to muligheter: En konservativ holdning der man bevarer identiteten som er bygd på tradisjonen, men samtidig avgrenser seg fra samfunnet, eller en liberal holdning hvor antroposofien er i utvikling og hvor dens representanter er i stand til å knytte seg til den omkringliggende kulturen (2013: 141). Lindholms (2016) postulat om at antroposofisk inspirert konspirasjonstenkning forsterker inntrykket av et parallellsamfunn korrelerer således med Zanders observasjon av en konspirasjonskultur som lukker seg inne i seg selv og dermed faller utenfor tiden. Tendensen blir en 'oss og dem-holdning' som forsterkes ytterligere gjennom mangel på selvkritikk og uvillighet til å bli korrigert eller ta til seg kritikk utenfra. Der kritiske synspunkter og krav om falsifiserbarhet ellers er en essensiell faktor i all teoribygging, møter konspirasjonsteoretikere kritikk med å påstå at de «er offer for forfølgelse. Kritiske spørsmål er heksejakt. Kritikere er en del av sammensvergelse mot dem» (Dyrendal 2024: 21).

I artikkelen har jeg vist at konspirasjonsfortellingene, innbefattet de antropofisk pregede, tilbyr omfattende forklaringsmodeller som ikke synes å ha plass til noe annet enn det tankegods de allerede er fylt av. Kritikken som reises mot dette er at man dermed går glipp av en dynamisk utveksling med andre tankebevegelser som kunne virket forvandlende eller utviklende for den egne. Det er nærliggende å anta at det Zander beskriver som en slags 'ghettofisering' av antroposofien, næres av

nettopp ansamlinger av fastfrosne «antroposofiske sannheter» som skaper en usunn mistenksomhets- og besserwisserkultur.

I deler av den antroposofiske bevegelsen ser man, som vist, en dogmatisk bruk av Steiners apokalyptikk som føyes inn i aggressive konspirasjonstroper om at enkeltpersoner og makteliter inspirert av onde, åndelige krefter ønsker å utrydde deler av verdens befolkning. Miljøer som kommuniserer slike fortellinger faller, ifølge kritikerne, inn i et subkulturelt, obskurt område, utenfor tiden. Flere antroposofer har kritisert konspirasjonstenkning i eget miljø og argumentert for at den er det motsatte av en «opplyst» antroposofi. I artikkelen har det dessuten blitt gitt eksempler på at det i den antroposofiske bevegelsen også finner sted en mer tids- og kulturåpen, kritisk lesning av Steiner.

Gjennom de nevnte sosiale-praktiske virksomhetene (som steinerskolene er det mest iøynefallende eksempel på) har antroposofien tilført kultur og samfunn nye ideer. Antroposofien som virksomhetene har vokst ut av kan få preg av innelukkethet og sekterisme, men også bli incitament for idéfornyelse, deltakelse og tilhørighet til samtidsdiskursen. Selv om Zanders observasjon er at spredere av antroposofisk pregede konspirasjonsfortellinger tilhører 'den dogmatiske strømmingen', har jeg ikke funnet noen forskning eller evidens på at det er slik. Det finnes etter all sannsynlighet antroposofer som både kan være sekterisk anlagte og bokstavtro til Steiners verk, uten den minste affinitet til konspirasjonstenkning, og omvendt: Man kan observere at antroposofer som oppfatter seg som liberale, samfunnsengasjerte og idealistiske, også kan målbære konspirasjonsfortellinger. Likevel tror jeg Zanders observasjoner peker på en tendens: De antroposofisk pregede konspirasjonsnarrativene bærer tydelig preg av dogmatisk, totalforklarende retorikk. Inntrykket leseren sitter igjen med, og som også har kommet frem hos flere kritikere i den interne debatten, er at konspirasjonsteoretikere i det antroposofiske miljøet formidler Steiners esoterikk og apokalyptikk på en dogmatisk måte, uten kritisk distanse til Steiners utsagn, kombinert med fravær av kritiske perspektiver på egen teoribygging.

LITTERATUR

Barkved, Frode. 2023. «Antroposofi og konspirasjonstenkning». *Samtiden*.

Tilgjengelig på nett: <https://samtiden.no/samfunn-synspunkt/2023/antroposofi-og-konspirasjonstenkning>
(publisert 3.8.2023).

Barkved, Frode. 2024. «In the Shadow of Corona Conspiracies – Investigating Polarization and Differences of Opinion in Norway's Anthroposophical Movement». *RoSE – Research on Steiner Education* 15 (1). 45–59.

Birchall, Clare og Peter Knight. 2023. *Conspiracy Theories in the Time of Covid-19*. London og New York: Routledge.

- Breitkreuz, Thomas, Matthias Girke, Georg Soldner og Tido von Schoen-Angere .2022. «Lack of scientific method». *Das Goetheanum*, Tilgjengelig på nett: <https://goetheanum.ch/en/news/lack-of-scientific-method> (publisert 30.1.2022).
- Dahl, Hans Fredrik. 2001. *De store ideologienes tid*. Bind 5 i bokserien *Norsk idéhistorie*, redigert av Trond Berg Eriksen og Øystein Sørensen. Oslo: Aschehoug.
- Dialogos. 2023. «Nyhetsdryss», internt nyhetsbrev for den antroposofiske bevegelsen i Norge. 19.11.2023.
- Dyrendal, Asbjørn. 2024. «Konspirasjonsteorier». I *Konspirasjonsteorier i skolen*, redigert av Asbjørn Dyrendal. Oslo: Gyldendal. 19–34.
- Dyrendal, Asbjørn og Knut Hestad. 2021. «Trust in Crisis. Conspiracy Mentality, Lack of Trust and Religiosity Predicted Conspiracy Beliefs about COVID-19 in a Norwegian Sample». *Approaching Religion* 11 (2). 98–114. <https://doi.org/10.30664/ar.107485>.
- Eriksen, Trond Berg. 2011. «Rudolf Steiner i idéhistorisk lys». *Kirke og Kultur* 116 (2). 153–167. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-3002-2011-02-07>.
- Fjeldså, Gottfried Straube. 2021. «Å tenke apokalyptisk». *Libra* 4 2021. 48–54.
- Fortune, Dion. 1991. *Psykisk selvforsvar*. København: Sankt Ansgars Forlag.
- French, Aaron. 2021. *Disenchanting and Re-Enchanting German Modernity with Max Weber and Rudolf Steiner*. Doktorgradsavhandling. University of California. Tilgjengelig på nett: <https://escholarship.org/uc/item/2059q49x>
- French, Aaron. 2023. «Esoteric Nationalism and Conspiracism in WW1». I *Religious Dimensions of Conspiracy Theories*, redigert av Francesco Piraino, Marco Pasi og Egil Asprem. New York: Routledge.
- French, Aaron. 2020. «Technology as a Necessary Evil: Rudolf Steiner's Ahriman and the 'Rollout og 5G'». *La Rosa di Paracelso* nr. 1 2020. 35–53.
- Hammer, Olav. 2004. *På spaning efter helheten: New Age – en ny folktro*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Harrison, Charles George. 1996 [1896]. *The Transcendental Universe*. Tempe Lodge Pub.

Holme, Andreas. 2014. *Virkelighetsforståelse i 2012-apokalypsen. En religionsvitenskapelig analyse av profeti og rasjonaliseringsstrategier*. Masteroppgave, NTNU.
Tilgjengelig på nett: <http://hdl.handle.net/11250/244430>

Holtmark, Bjart og Sven Holtmark. 2022. «Smittsomme teorier», *Klassekampen*.
Tilgjengelig på nett: <https://klassekampen.no/utgave/2022-02-21/smittsomme-teorier> (publisert 21.2.2022).

Jerstad, Ingrid Marie. 2022. *Jeg skal aldri ta noen vaksiner, ikke over mitt lik – en kvalitativ analyse av vaksineskeptikernes manglende tillit*. Masteroppgave, Universitetet i Agder. Tilgjengelig på nett: <https://hdl.handle.net/11250/3056818>

Kiersch, Johannes. 2014. «Antroposofi som blir til, og antroposofi i tilblivelse». *Antroposofi i Norge*, 2-3 2014. 28–34.

Klein, Naomi. 2024. *Dobbeltgjenger – en reise inn i spillverdenen*. Oslo: Oktober.

Kvam, Johannes. 2015. «Wikipedia ubrukelig som pålitelig oppslagsverk», i *Nyhetsspeilet*. Tilgjengelig på nett: <https://www.nyhetsspeilet.no/2015/11/wikipedia-ubrukelig-som-palitelig-oppslagsverk/> (publisert 3.11.2015).

Lamberty, Pia. 2020. «Verschwörungserzählungen». *Infoaktuell* 35/2020.
Tilgjengelig på nett: https://www.bpb.de/system/files/dokument_pdf/BPB_Info-aktuell-35-2020_barrierefrei.pdf

Leijenhorts, Cees. 2006. «Anthroposophy», i *Dictionary of Gnosis and Western Esotericism*, redigert av Wouter J. Hanegraaff. Leiden: Brill. 82–89.

Lenz, Rüdiger. 2020. «Die Verschwörungs-Erzähler». Fra nettsiden KenFM: Tagesdosis. Tilgjengelig på nett: <https://www.everand.com/podcast/507383948/Die-Verschworungs-Erzahler-Von-Rudiger-Lenz> (publisert 15.7.2020).

Lindholm, Markus. 2015. «Utenfor tiden. En kritikk av Steiners antroposofi». *Meddelelse til skolens medarbeidere* nr. 5 2015. 6–11.

Malleret, Thierry og Claus Schwab. 2020. *The Great Reset*. Forum Publishing.
Tilgjengelig på nett: <http://reparti.free.fr/schwab2020.pdf>

Mayer, Thomas. 2021. *Corona-Impfungen aus spiritueller Sicht: Auswirkung auf Seele und Geist und Nachtodliche Leben*. Saarbrücken: Verlag Neue Erde.

- Martins, Ansgar. 2023. «Apokalyptik, Sozialrefom und Ich-Philosophie. Über einige Entwicklungen und Neuansätze in der deutschsprachigen Anthroposophie nach dem Tod Rudolf Steiners 1925», i *Anthroposophieforschung*, redigert av Viktoria Vitanova-Kerber og Helmut Zander. Oldenbourg: De Gruyter. 43–78.
- Martins, Ansgar. 2012. *Rassismus und Geschichtsmetaphysik – Esoterische Darwinismus und Freiheitsphilosophie bei Rudolf Steiner*. Frankfurt am Main: Info3 Verlag.
- MediaWiki. 2021. «Spam-blacklist». Tilgjengelig på nett: <https://no.m.wikipedia.org/wiki/MediaWiki:Spam-blacklist> (lest 11.12.2024).
- Prokofieff, Sergej O. 2003. *Mötet med det onda och dess övervinnande genom andevetenskapen*. Bandhagen: Antroposofiska bokförlaget.
- Robinson, Olga et al. 2021. «What is the Great Reset – and how did it get hijacked by conspiracy theories?» BBC News. Tilgjengelig på nett: <https://www.bbc.com/news/blogs-trending-57532368> (publisert 24.6.2021).
- Roose, Jochen. 2020. «Verschwörung in der Krise», *Forum Empirische Sozialforschung*, Berlin: Konrad Adenauer-Stiftung.
- Selg, Peter. 2012. *Rudolf Steiner 1861-1925, Lebens- und Werkgeschichte, Band 1*. Arlesheim: Verlag der Ita Wegman Instituts.
- Skaftnesmo, Trond. 2020. «Koronakrisen og den globale politistaten». *Libra* nr. 2 2020. 70–84
- Skaftnesmo, Trond. 2021. «Ondskapens ansikt – Motstandsmaktene i antroposofisk belysning, del 3». *Libra* nr. 4 2021. 39–47.
- Skaftnesmo, Trond. 2022. «Å gjenkjenne ondskapen». *Cogito* nr. 3 2022. 54–59
- Smith, Lars Thor. 2021. «Den store løgn – et kontrafaktisk syn på 1. verdenskrig». *Cogito* nr. 3 2021. 9–20.
- Staudenmaier, Peter. 2014. *Between Occultism and Nazism: Anthroposophy and the Politics of Race in the Fascist Era*. Boston/Leiden: Brill.
- Steiner, Rudolf. 1977. *Die Theosophie des Rosenkreuzers – I norsk oversettelse*. Oslo: Vidargruppen av Antroposofisk Selskap.
- Steiner, Rudolf. 1983a. *Hvad udvirker englen i vort astrallegeme? Hvorledes finder jeg Christus?* København: Antroposofisk forlag.

- Steiner, Rudolf. 1983b. *Zeitgeschichtliche Betrachtungen Das Karma der Unwahrhaftigkeit. Zweiter Teil*. Dornach: Rudolf Steiner Verlag.
- Steiner, Rudolf. 1985. *Mørkets ånders nedstyrtning*. Odense: Jupiter forlag.
- Steiner, Rudolf. 1987. *Grundelemente der Esoterik*. Dornach: Rudolf Steiner Verlag.
- Steiner, Rudolf. 1988. *Geisteswissenschaftliche Menschenkunde*. Dornach: Rudolf Steiner Verlag.
- Steiner, Rudolf. 1991. *Das Schicksalsjahr 1923 in der Geschichte der Anthroposophischen Gesellschaft*. Dornach: Rudolf Steiner Verlag.
- Steiner, Rudolf. 1992. *Individuelle Geisteswesen und ihr Wirken in der Seele des Menschen*. Dornach: Rudolf Steiner Verlag.
- Steiner, Rudolf. 1994. *Åndserkjennelse og kulturfornyelse – foredrag holdt i Norge 1921*. Oslo: Antropos forlag.
- Steiner, Rudolf. 1996. *Menneskehetens ledelse – de enkelte folkesjeleres misjon i sammenheng med den germansk-nordiske mytologi*. Vidarforlaget.
- Steiner, Rudolf. 2000. *Initiations-Erkenntnis*. Dornach: Rudolf Steiner Verlag.
- Steiner, Rudolf. 2001. *Apokalypse und Priesterwirken*. Dornach: Rudolf Steiner Verlag.
- Steiner, Rudolf. 2002a. *Das Ereignis der Christus-Erscheinung in der ätherischen Welt*. Dornach: Rudolf Steiner Verlag.
- Steiner, Rudolf. 2002b. *Die Polarität von Dauer und Entwicklung im Menschenleben*. Dornach: Rudolf Steiner Verlag.
- Steiner, Rudolf. 2007. *Goethes verdensanskuelse*. Oslo: Antropos forlag.
- Steiner, Rudolf. 2008. *Teosofi*. Oslo: Antropos forlag.
- Steiner, Rudolf. 2013. *Sjelegåter*. Oslo: Antropos forlag.

- Swartz, Karen. 2023. *Managment Matters: Organizational Storytelling within the Anthroposophical Society in Sweden*, Åbo Akademi University Press. Tilgjengelig på nett: https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/185670/swartz_karen.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
- Ulstein, Jan Ove. 1973. «Økumenikk, åndskamp og apokalyptikk». *Norsk tidsskrift for misjonsvitenskap* 30 (2). 101–123.
- Umbrello, Steven. 2022. «Should We Reset? A Review of Klaus Schwab and Thierry Malleret's COVID-19: The Great Reset». *The Journal of Value Inquiry* 56, 693–700.
- von Plato, Bodo. 2008. «Man kan ikke stige ned i samme elv to ganger. Anmerkninger til antroposofiens utvikling». *Antroposofi i Norge* nr. 2 2014. 20–25.
- Werner, Uwe. 1999. *Anthroposophen in der Zeit des Nationalsozialismus (1933-1945)*. München: R. Oldenbourg Verlag.
- Zander, Helmut. 2011. *Rudolf Steiner – Die Biographie*. München: Piper Verlag.
- Zander, Helmut. 2013. «Wie kann man mit Rudolf Steiner sprechen?». *RoSE – Research on Steiner Education* 4 (2). 138–141.
- Zander, Helmut. 2023. «Erforschung der Anthroposophie: Pfade, Gegenstände, Konzepte». I *Anthroposophieforschung*, redigert av Viktoria Vitanova-Kerber og Helmut Zander. Oldenbourg: De Gruyter. 3–42.
- Önnerfors, Andreas. 2024. *Konspirationsteorier: Meningsskapande berättelser i historia och nutid*. Lund: Nordic Academic Press.

